

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЛУК'ЯНЕНКО ЮРІЙ ВІКТОРОВИЧ

УДК 343.125 (477)

**ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЯК ЗАХІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика,
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
ЮХНО Олександр Олександрович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри кримінального процесу
факультету № 1.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЛИСЕНКО Володимир Васильович,
Університет Державної фіскальної
служби України,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики;

кандидат юридичних наук
ПАРШАК Сергій Анатолійович,
начальник сектору Немишлянського
відділу поліції Індустріального відділу
поліції Головного управління
Національної поліції в Харківській
області.

Захист відбудеться «2» листопада 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 30 вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Людина, її права та свободи визнаються в Україні найвищою цінністю, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність й не може бути затримана інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Однак таке право не є абсолютним, оскільки повинно враховуватися й поєднуватися з правами та свободами інших осіб у суспільстві. Крім того, захист прав, свобод та законних інтересів особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень є прямим обов'язком держави. З цією метою в Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК України) закріплено систему заходів забезпечення кримінального провадження, особливе місце серед яких займає затримання особи.

Водночас практичне застосування зазначеного інституту свідчить про існування законодавчих неузгодженостей і протиріч, що супроводжується значними труднощами в процесі його реалізації. У зв'язку з цим на сьогодні у працівників правоохоронних органів немає чіткого уявлення про сутність затримання, не сформовано єдиної думки щодо розуміння поняття «безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення», «під час безпосереднього переслідування», «щойно», «сукупність очевидних ознак», як самостійних підстав для затримання особи. З одного боку, це призводить до порушення прав і свобод особи, а з іншого – до неналежного забезпечення прав уповноважених службових осіб. Так, з часу набуття Україною незалежності під час затримання злочинців загинуло більш ніж 1000 працівників правоохоронних органів, а 7,5 тисяч отримали поранення. Отже, зважаючи на радикальні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України, особливого значення набуває дослідження процесуального інституту затримання особи як заходи забезпечення кримінального провадження.

Проблемні питання, пов'язані із затриманням особи, були предметом наукових дискусій у працях Ю. П. Аленіна, Ю. В. Бубир, І. В. Веретеннікова, М. М. Видрі, К. Д. Волкова, Г. І. Глобенка, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренка, К. Г. Горелкіної, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, Н. С. Карпова, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, О. С. Мазур, В. Т. Маляренка, В. О. Маляррової, Є. І. Макаренка, М. І. Мельника, В. В. Назарова, А. В. Ольшевського, А. В. Павлова, І. Л. Петрухіна, М. В. Попкова, В. В. Рожкової, О. Ю. Татарова,

В. М. Тертишника, В. М. Тогулева, Л. Д. Удалової, А. К. Чернової, О. Г. Шило, Т. Г. Фоміної, О. О. Юхна, Ю. П. Яновича та ін. Однак наявні на сьогодні наукові здобутки з цього питання не вичерпують усю складність піднятої проблематики, а, навпаки, свідчать про необхідність здійснення самостійного комплексного дослідження. Більш того, визнання Україною міжнародних правових стандартів і принципів у сфері захисту прав і свобод людини зумовлює пошук концептуально нового підходу до оптимізації затримання, закріплення додаткових правових гарантій захисту прав затриманого. У свою чергу неоднозначність законодавчого регулювання положень КПК України щодо затримання особи, а також відсутність практики застосування новел вимагають подальшого комплексного його вивчення з метою якнайшвидшого усунення існуючих прогалин.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлена наявністю низки невирішених теоретичних і прикладних проблем стосовно правової регламентації затримання особи, з приводу чого виникає необхідність у формуванні та законодавчому закріпленні більш ефективного правового механізму застосування інституту затримання особи в кримінальному процесі України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з пріоритетними напрямами наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2015–2019 років (п. 2.2, 7.1, 7.8), схваленими Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ від 24.04.2015 р. (протокол № 24); науково–дослідною темою Харківського національного університету внутрішніх справ «Наукове супроводження реформування системи кримінальної юстиції в Україні» (реєстраційний номер 0113U008190).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є наукове вирішення теоретичних і прикладних питань, пов'язаних із удосконаленням процесуальної регламентації затримання особи як заходу забезпечення кримінального провадження.

Для досягнення поставленої мети слід вирішити такі *задачі*:

- з'ясувати стан розвитку наукової думки та законодавства щодо інституту затримання особи в кримінальному процесі;
- висвітлити теоретико-правові основи розуміння затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення;
- встановити особливості міжнародних правових стандартів затримання особи в кримінальному судочинстві;
- розкрити мету, підстави та момент затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення;

- охарактеризувати законне затримання особи та затримання уповноваженою особою;
- визначити порядок затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду;
- виокремити гарантії реалізації права на захист затриманої особи в кримінальному провадженні;
- розкрити зміст прокурорського нагляду у формі процесуального керівництва за законністю здійснення затримання особи;
- встановити роль практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи в кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є суспільні правовідносини, що виникають під час затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення.

Предметом дослідження є затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження.

Методи дослідження. Методологічне підґрунтя дисертації становить комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. *Історико-правовий метод* використано для ретроспективного аналізу періодизації розвитку наукової думки та законодавства щодо правового інституту затримання особи в кримінальному процесі (підрозділи 1.1, 1.2); *порівняльно-правовий метод* застосовано під час дослідження законодавства, норм нормативно-правових актів і практики застосування процесуального інституту затримання в Україні та в зарубіжних країнах (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.3); *системно-структурний метод* надав можливість розмежувати сутність досліджених правових категорій і явищ, їх елементів та формування понятійного апарату (підрозділи 1.2, 2.1–2.3, 3.1, 3.2); *формально-юридичний метод* застосовано при розробленні науково обґрунтованих висновків і пропозицій щодо вдосконалення процесуального інституту затримання особи (розділ 2, підрозділи 3.1, 3.2); *статистичний метод* забезпечив можливість охарактеризувати стан, рівень та динаміку узагальнених результатів державної статистичної звітності (розділи 1–3); *соціологічний метод* застосовано при проведенні анкетування (розділи 1–3). Обрані методи використано у взаємозв'язку, що забезпечило всебічність, повноту та об'єктивність отриманих результатів проведеного дослідження.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі загальної теорії держави і права, кримінального процесу, кримінального права, криміналістики тощо.

Нормативно-правову основу роботи становлять: Конституція України, міжнародно-правові акти, законодавство України та інших країн, а також практика Європейського суду з прав людини.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали вивчення 430 кримінальних проваджень, результати анкетування 242 працівників правоохоронних органів (129 слідчих і 113 прокурорів), статистичні й аналітичні матеріали Генеральної прокуратури України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, моніторингові звіти реалізації КПК України, представлені Центром політико-правових реформ, а також особистий практичний досвід роботи здобувача в органах прокуратури.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній науці кримінального процесу відповідно до положень КПК України 2012 р. на монографічному рівні здійснено комплексне дослідження проблемних питань правового регулювання та практики застосування інституту затримання особи як заходу забезпечення кримінального провадження. У результаті дисертаційного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, рекомендацій, пропозицій, запропонованих особисто здобувачем. Зокрема:

вперше:

– наголошено на відсутність детальності та комплексності унормування процесуальної регламентації затримання особи, що є негативним чинником прикладної реалізації цього інституту;

– обґрунтовано доцільність закріплення процесуального інституту затримання особи в окремій главі розділу III КПК України, в якій необхідно передбачити його види, процесуальну форму кожного виду, а також алгоритм дій слідчого, прокурора, уповноваженої службової особи під час здійснення затримання;

– визначено п'ять груп повноважень прокурора, що безпосередньо реалізуються ним під час процесуального нагляду за додержанням законності при здійсненні затримання особи;

– виділено дві групи найбільш проблемних питань, констатованих у рішеннях Європейського суду з прав людини проти України щодо недотримання засади законності та порушення прав і свобод людини під час затримання особи;

удосконалено:

– теоретичні погляди на поняття «затримання», під яким запропоновано розуміти короткострокове обмеження права на свободу та особисту недоторканність особи, яку застали чи підозрюють у вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, з

метою з'ясування причетності затриманої особи до вчинення кримінального правопорушення, а також вирішення питання повідомлення їй про підозру, застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або звільнення;

– алгоритм дій слідчого, прокурора, уповноваженої службової особи під час здійснення затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення;

– наукові погляди на процесуальні гарантії законності та забезпечення права на захист затриманої особи, на підставі чого запропоновано низку змін і доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України з метою його узгодження з іншими законодавчими актами;

набуло подальшого розвитку:

– наукова періодизація історичного розвитку процесуального інституту затримання особи та характеристика сучасної моделі його законодавчого закріплення;

– пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного КПК України стосовно вдосконалення процесуального порядку забезпечення прав затриманої особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– науково-дослідній сфері – для подальших досліджень процесуального інституту затримання особи;

– законотворчому процесі – при вдосконаленні норм чинного кримінального процесуального законодавства України;

– правозастосовній діяльності – для використання в практичній діяльності слідчих, прокурорів, органів поліції, а також під час проведення занять у системі службової підготовки (акт впровадження в практичну діяльність органів прокуратури Сумської області від 07.07.2016 р.);

– навчальному процесі – у ході підготовки та викладання курсу кримінального процесу та інших навчальних дисциплін (*акти впровадження в навчальний процес Львівського державного університету внутрішніх справ від 29.03.2016 р.; Харківського національного університету внутрішніх справ від 07.04.2016 р.; Одеського державного університету внутрішніх справ від 17.06.2016 р.*).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися й були предметом обговорення на науково-практичних конференціях: «Юридична наука та практика у третьому тисячолітті» (Кошице, Словацька Республіка, 2015); «Юридичні науки:

історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (Київ, 2015); «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції» (Харків, 2015); «Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (Харків, 2015); «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (Харків, 2015); «Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні» (Дніпропетровськ, 2016), «Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування» (Одеса, 2016).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в п'яти наукових статтях, з яких чотири опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у науковому виданні іноземної держави, та семи тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 236 сторінок, з них основного тексту – 191 сторінка, список використаних джерел складається з 290 найменувань і займає 33 сторінки, додатки розміщено на 9 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено її зв'язок з науковими програмами, планами та темами, розкрито мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Правові положення інституту затримання в кримінальному провадженні» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан розвитку наукової думки та законодавства щодо інституту затримання особи в кримінальному процесі»* в історичному аспекті висвітлено становлення та розвиток українського законодавства, яке регулює інститут затримання особи. Встановлено, що зародження та подальше правове регулювання інституту затримання на теренах сучасної України пов'язано з існуванням Київської Русі, зокрема договорами з Візантією 911 та 914 років. У той же час з'ясовано, що єдиної та чіткої періодизації розвитку зазначеного інституту не існує. Автором виділено п'ять основних історичних етапи його теоретичного і законодавчого формування: 1) середина XIX ст. – кінець 30–х рр. XX ст. – запровадження понятійного апарату, мети й підстав затримання; 2) становлення кримінального процесу «радянського» зразка –

формування інституту затримання за Кримінально–процесуальними кодексами УСРР 1922, 1927 рр.; 3) 40–50-ті рр. ХХ ст. – визначення інституційної належності інституту затримання; 4) прийняття КПК УРСР 1960 р., який уточнив і конкретизував положення інституту затримання особи; 5) становлення сучасної моделі кримінального процесу, що пов'язано з прийняттям КПК України 2012 р., яким внесено концептуальні зміни до законодавчої регламентації інституту затримання особи. На підставі здійсненого аналізу наголошено, що жодна з історичних пам'яток права не закріплювала законодавче визначення поняття «затримання особи», що й призвело до широкого і різноманітного його тлумачення.

У підрозділі 1.2 *«Теоретико-правові основи розуміння затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення»* встановлено, що вчені затримання особи відносять до різних процесуальних інститутів: 1) слідчих (розшукових) дій; 2) запобіжних заходів; 3) одночасно як до слідчих (розшукових) дій, так і до запобіжних заходів; 4) тактичних операцій. За результатами дослідження положень КПК України з'ясовано, що процесуальний інститут затримання особи має потрібне інституційне значення: 1) як захід забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК України); 2) як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176 КПК України); 3) як слідча (розшукова) дія (ч. 5 ст. 208 КПК України). На думку автора, затримання особи не є слідчою (розшуковою) дією, оскільки безпосередньо не направлено на виявлення, збирання й фіксацію доказів. Разом із тим констатовано, що застосування зазначених процесуальних інститутів можливе лише після початку досудового розслідування, а затримання особи може мати місце ще до його здійснення. З огляду на це автор вбачає за доцільне до ст. 214 КПК України внести відповідні доповнення. Поряд із тим з метою однозначного тлумачення затримання особи у КПК України необхідно закріпити чітке законодавче його визначення. Також для однакового розуміння доказового значення протоколу затримання доцільно у п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України після словосполучення «процесуальних дій» додати «затримання особи».

У підрозділі 1.3 *«Міжнародні правові стандарти затримання особи в кримінальному судочинстві»* з'ясовано, що міжнародні правові акти, припускаючи тимчасове обмеження права на свободу та особисту недоторканність, встановлюють чіткі критерії застосування примусових заходів, а також гарантії захисту прав і свобод особи при їх реалізації, зокрема й під час її затримання. На підставі аналізу міжнародних правових актів встановлено, що у них, на відміну від

національного законодавства, замість терміна «затримання» вживається дефініція «арешт», під яким розуміється акт затримання особи за підозрою у вчиненні будь-якого правопорушення або за рішенням відповідного державного органу. Також норми міжнародно-правових актів щодо регулювання затримання особи оперують правовою конструкцією «безпідставно», «на підставі, визначених законом», що свідчить про необхідність закріплення на національному рівні відповідних виняткових підстав правомірного затримання. При цьому саме завдяки комплексному та ґрунтовному порівняльно-правовому дослідженню можна визначити ті позитивні здобутки, подальша імплементація яких надасть можливість вдосконалити законодавство України з піднятої проблематики. Наголошено на доцільності врахування окремих норм міжнародних правових актів при вдосконаленні національного законодавства, що є незмінною вимогою до України як члена європейської спільноти.

Розділ 2 «Процесуальне регулювання затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Мета, підстави та момент затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення»* встановлено, що чинним КПК України, на відміну від попередніх кодексів, звужено підстави затримання уповноваженою службовою особою. Разом із тим зазначено, що введено нове поняття – момент затримання особи, яке раніше вживалось лише в юридичній літературі. Це дозволяє відмежувати фактичне затримання від фізичного обмеження особи свободи пересування. Отже, слід розрізняти фактичне (захоплення і доставлення особи до правоохоронного органу) і процесуальне затримання (оформлення протоколу затримання і проведення особистого обшуку). Звернено увагу, що фактичне затримання не завжди є частиною процесуального затримання, оскільки не в усіх випадках передуює початку кримінального провадження.

Запропоновано внести такі зміни та доповнення: 1) з п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України виключити вказівку на часову межу «щойно», оскільки в такому разі уповноважена службова особа позбавлена права здійснити затримання через певний проміжок часу після вчинення кримінального правопорушення; 2) ч. 1 ст. 208 КПК України доповнити п. 4, у якому передбачити можливість затримання особи в разі порушення запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, у п. 5 – у разі оголошення особи в розшук, а в п. 6 – якщо фактичні дані, отримані під час оперативно-розшукових заходів, свідчать про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення, і вона намагається переховуватися від органів досудового розслідування,

прокуратури та/або суду. Про доцільність внесення таких змін і доповнень підтримали більшість опитаних респондентів (додаток Б).

У підрозділі 2.2 «Законне затримання особи та затримання уповноваженою особою» акцентовано увагу, що новелою КПК України є надання будь-якій особі права здійснити затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Визначено, що можливість фактичного затримання особи пересічним громадянином також передбачена англосаксонською (Англія), і континентальною системою права (Франція, Німеччина). Водночас автор вважає, що у цьому разі до строку затримання, передбаченого ст. 209 КПК України, не включено проміжок часу від моменту фактичного затримання особи і доставлення її до уповноваженої службової особи, що є порушенням норм міжнародно-правових актів та Конституції України. Констатовано про наявність законодавчих протиріччя щодо вживання поняття «уповноважена службова особа» (ч. 3 ст. 168, ч. 2 ст. 276 ч. 3 ст. 208 КПК України), що зумовлено відсутністю чіткого тлумачення цього терміна, а також закріплення відповідного переліку осіб, уповноважених на здійснення затримання. Наголошено, що неврегульованість цього питання ставить під сумнів допустимість доказів, отриманих внаслідок огляду одягу та речей, обшуку затриманого, вилучення у нього знарядь злочину та ін. Враховуючи прикладні проблеми з цього питання, запропоновано внесення відповідних змін до КПК України.

У підрозділі 2.3 «Затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду» розглянуто й узагальнено практику застосування положень КПК України в частині затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду. Визначено наявні прогалини та неузгодженість положень КПК України щодо прикладного застосування цього інституту, що потребує свого уточнення. Авторський досвід показує, що проблемним аспектом є законодавче регулювання винесення слідчим суддею, судом ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу без зазначення конкретного строку закінчення її дії. Обумовлено це тим, що загальний строк дії такої ухвали може становити шість місяців, у той час як деякі судді обмежуються лише двома місяцями. У зв'язку з цим запропоновано у кожній ухвалі про надання дозволу на затримання з метою приводу особи замість зазначення конкретного строку закінчення дії ухвали вказувати на фактичне затримання або доставлення особи до слідчого судді, суду. Обґрунтовано положення про доцільність надання прокурору або слідчому за погодженням з прокурором права клопотатися про затримання особи при розгляді клопотання про застосування

запобіжного заходу у вигляді поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (п. 2 ч. 1 ст. 508 КПК України). Таку позицію підтримали 65,1 % слідчих та 69 % прокурорів.

За результатами аналізу норм КПК України внесено пропозицію щодо хронологічного упорядкування положення ст. 191 КПК України, зокрема слід закріпити кожний момент вчинення відповідної дії уповноваженої службової особи при затриманні особи з метою приводу. Разом з тим доцільно передбачити й права затриманої особи, які їй буде зобов'язана роз'яснити уповноважена службова особа при виконанні відповідної ухвали слідчого судді, суду.

Розділ 3 «Забезпечення прав, свобод та законних інтересів затриманої особи» складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1 «Гарантії реалізації права на захист затриманої особи в кримінальному провадженні» присвячено питанню забезпечення права на захист затриманої особи. Наголошено, що важливість чіткого законодавчого регулювання цього аспекту зумовлена конституційною нормою, закріпленою ч. 4 ст. 29 Конституції України. Предметом такого захисту має бути встановлення обставин, що спростовують підозру у вчиненні особою кримінального правопорушення та підтверджують незаконність і необґрунтованість її затримання, а також пом'якшують чи звільняють від кримінального покарання. Звернено увагу на відсутність в КПК України такого учасника кримінального провадження, як затриманий, що призводить до ототожнення поняття «підозрюваний» та «особа, яка підозрюється у вчиненні злочину», що, на думку автора, є неприпустимим. Запропоновано таку особу іменувати як особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, та наділити її відповідними процесуальними правами до набуття статусу підозрюваного. Обґрунтовано необхідність закріплення в КПК України положення, відповідно до якого після доставляння затриманого до слідчого в строк не більше 3-х годин має бути складений протокол затримання, що стане додатковою гарантією дотримання прав затриманої особи.

Із урахуванням результатів аналізу правозастосовної практики та власного досвіду автора, акцентовано увагу на порушенні прав неповнолітніх затриманих, зокрема встановлено факти їх затримання при вчиненні злочинів невеликої і середньої тяжкості, що суперечить ч. 2 ст. 492 КПК України. Окремо звернено увагу на забезпечення гарантій захисту прав затриманого при здійсненні особистого обшуку,

що є винятком із загальних вимог проведення обшуку, але на законодавчому рівні це не врегульовано.

У підрозділі 3.2 *«Прокурорський нагляд за законністю здійснення затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення»* з'ясовано, що одним з елементів правового механізму забезпечення гарантій захисту особи від неправомірного тимчасового обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність в кримінальному провадженні є прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва. Зважаючи на адаптацію законодавства України до європейських правових стандартів, зокрема й стосовно затримання особи, проаналізовано міжнародно-правові акти щодо участі органів прокуратури в кримінальному судочинстві із зазначеного напрямку діяльності. Констатовано, що чинним КПК України прокурора наділено не тільки владними, а й розпорядчими повноваженнями в кримінальному провадженні. Зазначене зобов'язує прокурора брати активну участь у запобіганні вчинення неправомірних дій уповноваженими службовими особами під час затримання. Аргументовано доцільність разом із протоколом затримання надсилати прокурору й повідомлення, у якому окремо відображати час фактичного затримання особи або її доставлення до уповноваженої службової особи.

На підставі аналізу КПК України виокремлено п'ять основних груп повноважень прокурора, що стосуються дотримання законності затримання особи, а саме при: 1) проведенні обшуку затриманого (ч. 7 ст. 223, ст. 236 КПК України); 2) перевірці дотримання законодавчих положень у частині забезпечення затриманому права на захист і користування послугами перекладача (ст. 20, 29, ч. 4 ст. 208 КПК України); 3) перевірці дотримання вимог закону при складанні протоколу про затримання особи (ч. 5 ст. 208 КПК України); 4) повноваження щодо повідомлення про підозру (п. 1 ч. 1 ст. 276 КПК України); 5) забезпеченні законності під час здійснення тимчасового арешту, передбаченого ст. 583 КПК України.

У підрозділі 3.3 *«Застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи в кримінальному провадженні»* на підставі аналізу низки відповідних рішень Європейського суду з прав людини з'ясовано, що під час встановлення факту незаконного затримання особи, зокрема в контексті ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод, вихідною точкою є конкретна ситуація затримання особи. При цьому також враховується ціла низка критеріїв, як-то: вид, строк, наслідки і процесуальний порядок здійсненого затримання. З урахуванням наявних рішень ЄСПЛ із зазначеного

питання запропоновано розрізняти дві їх основні групи. До першої групи автор відносить порушення правоохоронними органами положень кримінального процесуального законодавства України, зокрема неоформлення фактично здійсненого затримання або ж його оформлення затримання протягом періоду, який перевищує 72 години, з огляду на те, що воно здійснено без відповідного рішення суду. До другої групи належать випадки, коли норми національного законодавства формально були застосовані правильно, але самі по собі норми або їх інтерпретація уповноваженими службовими особами суперечать цілям, передбаченим як ст. 5, так і Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини в цілому. З метою вирішення виявлених проблемних питань запропоновано внести відповідні зміни і доповнення до чинного КПК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає в удосконаленні процесуального порядку затримання особи як заходу забезпечення кримінального провадження. В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Основні з них такі.

1. Визначено, що еволюція становлення та розвитку правового інституту затримання особи нерозривно пов'язано з його функціонуванням як складової заходів примусового характеру. У той самий час питання вивчення його генезису ускладнюється історичними процесами, які переживала Україна, зокрема відсутністю консолідації українських земель, що вплинуло на розвиток власної державності й не дозволяє надати чітку періодизацію в єдиній хронологічній послідовності. Водночас комплексне дослідження генезису є необхідною передумовою для визначення сутності, мети та підстав затримання особи, вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та підвищення ефективності правозастосовної практики.

За результатами вивчення історичних пам'яток права та юридичної літератури з'ясовано, що суттєві поштовхи в зародженні гуманістичних основ правового інституту затримання особи мали місце у результаті проведення судової реформи в 60-х роках XIX ст. Концептуально новий етап розвитку інституту затримання особи пов'язано з прийняттям у 2012 році чинного КПК України.

2. Встановлено, що правова природа затримання особи протягом тривалого часу залишається невизначеною, про що свідчить триєдина

його сутність. Якщо затримання розглядати з точки зору слідчої (розшукової) дії, то протокол затримання особи можна віднести до такого джерела доказів, як документ (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України). Зважаючи на примусовий характер затримання, його віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження й визначено тимчасовим запобіжним заходом. Однак у разі одночасного віднесення затримання до слідчих (розшукових) дій та запобіжних заходів виникає певне протиріччя в правовій регламентації процесуальної форми документа, адже не допускається фіксація двох процесуальних дій в одному протоколі (за винятком результатів проведення особистого обшуку). Крім того мета і підстави застосування зазначених процесуальних інститутів відрізняється, що наочно свідчить про різні їх практичне призначення.

3. З'ясовано, що важливі вимоги ефективного забезпечення права на свободу та особисту недоторканність ґрунтуються на загальновизнаних міжнародно-правових актах. У цілому в них встановлено загальноправові вимоги позбавлення особи свободи, зокрема й стосовно затримання. Відтак визначені у них підстави правомірного затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення спрямовано на недопущення свавілля та порушень прав і свобод людини з боку уповноважених посадових осіб під час затримання. Водночас норми міжнародно-правових актів оперують оціночними поняттями, зокрема «безпідставно», «на підставі, визначених законом» тощо, що вимагає від законодавця закріплення відповідних чітких і виключних підстав правомірного затримання особи. Більш того обов'язком кожної правової держави, у тому числі України, є не тільки визнання й закріплення загальноприйнятих міжнародно-правових стандартів і принципів, а й їх реалізація у практичній площині.

4. Наголошено, що чітка регламентація мети, підстав і моменту затримання особи є важливою гарантією захисту прав і свобод особи, а також безпосередньо створює умови для ефективного подолання свавілля і недопущення помилок уповноваженими службовими особами при затриманні. Узагальнюючи весь комплекс дій по затриманню особи, до КПК України необхідно внести зміни й доповнення, зокрема: *по-перше*, розширити підстави затримання уповноваженою службовою особою; *по-друге*, передбачити мету затримання в залежності від його виду. Так, метою затримання особи без ухвали слідчого судді, суд є: а) запобігання спробам вчинити інше чи продовжити кримінальне правопорушення; б) з'ясування причетності затриманого до вчинення кримінального правопорушення;

в) запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та суду; г) запобігання спробам знищити, сховати або спотворити речі чи документи, які мають значення для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення. У свою чергу метою затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду є: а) забезпечення виконання покладених на підозрюваного, обвинуваченого процесуальних обов'язків; б) забезпечення участі підозрюваного, обвинуваченого в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; *потретьє*, розмежувати фактичне (захоплення і доставлення особи) і юридичне затримання (оформлення протоколу затримання і проведення особистого обшуку).

5. Визначено, що практична реалізація положення КПК України стосовно затримання особи пов'язана з певними труднощами, що пояснюється недостатньою регламентацією цього процесуального інституту в кримінальному провадженні. Унаслідок цього в практичних працівників правоохоронних органів до сьогодні немає чіткого уявлення про сутність та процесуальну форму затримання особи, що не сприяє однаковому й правильному його застосуванню. Зазначене породжує помилки в слідчій практиці, що призводить до значного порушення прав, свобод та законних інтересів особи. Крім того, незважаючи на гуманізаційний шлях розвитку кримінального судочинства, положення КПК України в частині законного затримання особи потребують свого осмислення з метою ефективної прикладної реалізації норм цього правового інституту.

6. Доведено, що законодавче закріплення інституту затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу є виправданим та обґрунтованим, оскільки забезпечується судовим контролем. Умотивованість винесення ухвали слідчого судді, суду про надання дозволу на затримання особи з метою приводу набуває особливого значення на фоні можливого тимчасового обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність. Водночас недостатньо деталізованими є законодавчі вимоги до мотивування ухвали про дозвіл на затримання з метою приводу, зокрема щодо наведення відповідних доказів та обставин, якими підтверджуються фактичні підстави її прийняття. Практична реалізація положень КПК України з цього питання свідчить про те, що повноваження слідчого судді є дещо розширеними, але законодавцем не враховано його відповідальність за прийняття рішень, зокрема й надання дозволу на затримання особи.

7. Підкреслено, що досягнення завдань кримінального провадження досить часто пов'язане з тимчасовим обмеженням прав особи, зокрема права на свободу та особисту недоторканність, що вимагає створення й ефективного функціонування цілісної системи гарантій права на захист затриманої особи. Захист прав затриманої особи належить до тих питань, які супроводжуються проблемними аспектами їх реалізації, а здійснені спроби їх вирішення породжують нові. У зв'язку з цим необхідно запровадити таку систему процесуальних гарантій прав затриманого, яка б дозволила досягнути першочергової мети призначення кримінального провадження, зокрема забезпечення захисту особи від незаконної та необгрунтованої підозри, обмеження її прав, свобод та законних інтересів, звільнення від покарання, реабілітацію кожного, хто необгрунтовано піддався кримінальному переслідуванню. Однак нечіткість положень КПК України на практиці призводить до різного їх тлумачення та застосування, що призводить до порушення прав і свобод затриманої особи.

8. Аргументовано, що перевірка прокурором законності здійсненого затримання особи та дотримання відповідних процесуальних положень закону складається із сукупності послідовних і взаємопов'язаних його дій. При здійсненні прокурором нагляду за дотриманням законодавчих вимог щодо затримання особи він повинен: 1) за кожним випадком необгрунтованого затримання особи проводити перевірку, ініціювати питання про притягнення до відповідальності винних у цьому осіб (з'ясовується наявність відповідних підстав для затримання особи), а також надавати вказівки про звільнення затриманих; 2) систематично здійснювати вивчення й узагальнення позитивного досвіду та проводити аналіз помилок, яких уповноважені особи припускаються при затриманні; 3) вживати всіх законних правових заходів щодо усунення причин і умов, які сприяли порушенню прав, свобод та законних інтересів затриманої особи. З метою усунення законодавчих прогалин варто врахувати запропоновані зміни й доповнення до чинного КПК України.

9. Констатовано, що Європейський суд з прав людини не керується окремими критеріями національного законодавства держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також не здійснює конкретне розмежування галузей права. Наголошено, що з прийняттям КПК України 2012 року урахування практики ЄСПЛ у кримінальному провадженні набуло концептуально нового значення, про що свідчать положення ст. 8, 9 цього Кодексу. Більш того, закріплено вимогу, відповідно до якої в разі встановлення

ЄСПЛ недотримання процесуального законодавства справа переглядається не Верховним Судом України, як це було раніше, а Вищим спеціалізованим судом з розгляду цивільних і кримінальних справ. Існування проблемних питань щодо ефективного застосування практики ЄСПЛ обумовлено системними негативними явищами, які потребують нагального вирішення. Подолання таких явищ, насамперед, слід здійснювати у двох напрямках, зокрема інформаційному та правовому. У межах першого напрямку необхідно розробити та запровадити єдиний сайт (електронний ресурс), який містив би рішення ЄСПЛ прийняті як проти України, так й інших держав, що зробить їх пошук оперативним і доступним. Щодо другого, у першу чергу, слід напрацювати й сформулювати методичні рекомендації та пропозиції із застосування практики ЄСПЛ. При цьому слід закріпити відповідний законодавчий механізм притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників правоохоронних органів, прокуратури і суду за порушення ними прав і свобод людини, які вже були констатовані та підтверджені в рішеннях ЄСПЛ.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лук'яненко Ю. В. Проблемні питання визначення уповноважених службових осіб, які мають права на затримання за КПК України / Ю. В. Лук'яненко // Вісник прокуратури. – 2015. – № 3. – С. 65–70.
2. Лук'яненко Ю. В. Отдельные аспекты оснований для задержания лица по Уголовному процессуальному кодексу Украины / Ю. В. Лук'яненко // Jurnalul juridic national: teorie și practică (Национальный юридический журнал: теория и практика). – 2015. – № 3/1 (13). – С. 106–110.
3. Лук'яненко Ю. В. Генезис інституту затримання особи у кримінальному процесі України / Ю. В. Лук'яненко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 3. Т. 3. – С. 124–127. – (Серія «Юридичні науки»).
4. Лук'яненко Ю. В. Окремі питання застосування практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Право і Безпека. – 2015. – № 1 (56). – С. 55–60.
5. Лук'яненко Ю. В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві / Ю. В. Лук'яненко // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 174–179.
6. Лук'яненко Ю. В. Окремі аспекти захисту прав особи при затриманні / Ю. В. Лук'яненко, С. Є. Абламський // Юридична наука

та практика у третьому тисячолітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кошице, Словацька Республіка, 27–28 лют. 2015 р.) – Кошице, 2015. – С. 183–185.

7. Лук'яненко Ю. В. Проблемні питання визначення моменту затримання особи за КПК України / Ю. В. Лук'яненко // Юридичні науки історія, сучасний стан та перспективи досліджень: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. – К.: Центр правових досліджень. – 2015. – Ч. II. – С. 83–86.

8. Лук'яненко Ю. В. Окремі питання реалізації гарантій прав затриманої особи / Ю. В. Лук'яненко // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. [22 трав. 2015 р., м. Харків] / МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 180–181.

9. Лук'яненко Ю. В. Співвідношення законодавчого висвітлення підстав для затримання особи без рішення слідчого судді за КПК України та практики Європейського суду з прав людини / Ю. В. Лук'яненко // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семін., 27 листоп. 2015 р. / редкол.: С. Є. Кучерина (голов. ред.), В. В. Федосєєв (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2015. – Вип. № 7. – С. 95–98.

10. Лук'яненко Ю. В. Щодо питання визначення процесуального статусу затриманої особи / Ю. В. Лук'яненко // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 4 груд. 2015 р.) – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 383–386.

11. Лук'яненко Ю. В. Актуальні питання здійснення поліцейським затримання особи / Ю. В. Лук'яненко // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 476–477.

12. Лук'яненко Ю. В. Теоретичні та прикладні питання прокурорського нагляду за законністю здійснення затримання особи / Ю. В. Лук'яненко // Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 14 квіт. 2016 р. – Одеса: ОДУВС, 2016. – С. 47–48.

АНОТАЦІЯ

Лук'яненко Ю. В. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно–розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2016.

Дисертація є комплексним монографічним дослідженням теоретичних і прикладних проблем правового регулювання затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року.

У роботі висвітлено питання розвитку наукової думки і законодавства щодо правового інституту затримання особи. З огляду на різноманітність наукових тлумачень учених удосконалено низку правових дефініцій. Визначено мету, підстави та момент затримання особи. Висвітлено процесуальний порядок затримання особи без ухвали слідчого судді, суду та особливості затримання з метою приводу. З'ясовано гарантії забезпечення захисту прав затриманої особи. Визначено значення практики Європейського суду з прав людини щодо затримання особи. На підставі здійсненого дослідження сформовано та обгрунтовано низку нових положень і висновків, що мають значення для науки кримінального процесу та правозастосовної практики.

Ключові слова: право на свободу та особисту недоторканність, запобіжні заходи, затримання особи, прокурорський нагляд, судовий контроль, практика Європейського суду з прав людини.

АННОТАЦИЯ

Лукьяненко Ю. В. Задержание лица как мера обеспечения уголовного производства. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно–розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2016.

Диссертация является комплексным монографическим исследованием теоретических и прикладных проблем правового регулирования задержания лица, подозреваемого в совершении уголовного преступления, по Уголовному процессуальному кодексу Украины 2012 года.

В работе освещены вопросы развития научной мысли и законодательства о правовом институте задержания лица. Установлено, что ни один из исторических памятников права не закреплял легального определения «задержание лица», что привело к широкому и многогранному толкованию данного института.

С учетом множественности научных толкований ученых разработан авторский подход к понятию «задержание лица», под которым предложено понимать краткосрочное ограничение права на свободу и личную неприкосновенность лица, которого застали или подозревают в совершении или покушении на совершение уголовного преступления, за которое предусмотрено наказание в виде лишения свободы, с целью выяснения его причастности к совершению уголовного преступления, а также решения вопроса о сообщении о подозрении, применении меры пресечения в виде содержания под стражей или его освобождения.

Определены цели, основания и момент задержания лица. Указано на необходимость закрепления таких условий задержания лица, как: в случае нарушения меры пресечения в виде домашнего ареста; в случае объявления лица в розыск; если фактические данные, полученные во время проведения оперативно-розыскных мероприятий, свидетельствуют о причастности лица к совершению уголовного преступления, и оно пытается скрыться от органов предварительного расследования и/или суда.

Освещен процессуальный порядок задержания лица без постановления следственного судьи, суда и выделены особенности задержания с целью привода. Предложено в каждом постановлении о предоставлении разрешения на задержание с целью привода вместо указания конкретного срока окончания действия постановления указывать на факт задержания или доставления лица к следственному судье, в суд.

Выяснены и обобщены гарантии обеспечения защиты прав задержанного. Обоснована необходимость закрепления в УПК Украины положения, согласно которому после доставки задержанного к следователю в срок не более 3-х часов должен быть составлен протокол задержания. Определено значение практики Европейского суда по правам человека, которая касается задержания лица. На основании проведенного исследования сформулирован и обоснован ряд новых положений и выводов, имеющих значение для науки уголовного процесса и правоприменительной практики.

Ключевые слова: право на свободу и личную неприкосновенность, меры, задержание лица, прокурорский надзор, судебный контроль, практика Европейского суда по правам человека.

SUMMARY

Lukyanenko Y. V. Detention of a person as a measure to ensure the criminal proceedings. – *As manuscript.*

Thesis for the degree of candidate of sciences, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operative and search activity. – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2016.

Thesis is a comprehensive monographic study of the theoretical and practical problems of legal regulation of apprehending a person suspected of committing a criminal offense, under the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012.

The author clarified the aims, the grounds and time of the person detention. The illuminated remedial order detention of a person without an order of the investigating judge, trial and highlighted features of detention for the purpose of issue. The author also proposed that in each decision on granting permission for detention for the purpose of driving the individual instead of specifying a specific expiry date of the decision point to the fact of detention or bringing the person before the investigating judge, court.

It was found guarantees the protection of the rights of the detainee. The necessity of securing Ukraine's position in the CPC, according to which after the delivery of the detained person to the investigator within a period not longer than 3 hours the arrest report must be made. The values of the European Court of Human Rights on detention of persons were researched. On the basis of the study is formed and justified number of new provisions and conclusions relevant to the science of criminal procedure and law enforcement.

Key words: right to liberty and security measures, detention of persons, public prosecutor's supervision, judicial control, practices of the European Court of Human Rights.

Підписано до друку ____ 2016. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60×90/16. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.